

حجت الاسلام و المسلمین محمدرضا دهدست
مدرس دانشگاه فرهنگیان

مقدمه

در اصطلاح، وقتی کسی به یاد چیزی است، آن را می‌داند و می‌شناسد، از آن یاد می‌کند و می‌فهمد که آن هست یا من نزد اویم، گوینده نسبت به آن «ذکر» دارد: ... و الذکر یقال اعتباراً باستحضاره و لحضور الشیء القلب اؤ القبول... فمن الذکر، باللسان و ... من الذکر بالقلب و اللسان معاً [راغب اصفهانی، ۱۸۱].

از آن رو ذکر به معنی درک حضور آمده، برای حضور چیزی نزد قلب (باور) یا نزد زبان (در حد سخن فقط). گاهی ذکر چیزی فقط با زبان است و گاهی با دل و باور انسان نیز پیوند دارد.

با این تعریف، وقتی می‌گوییم ذکر خدا، یعنی گاهی خدا را به زبان یاد می‌کنیم و گاهی با توجهی عمیق و قلبی او را به یاد می‌آوریم و احساس می‌کنیم در حضور اویم. پس ذکر خدا یعنی به کار بردن کلماتی که به ما یادآور می‌شوند که او هست، او را ستایش می‌کنیم، و ما نزد اویم. این احساس و باور در مسیر زندگی ما می‌تواند بسیار نقش‌آفرین باشد.

نقطه مقابل ذکر، «غفلت» است. یعنی از یاد

موضوع ذکر خدا، به یاد او بودن، او را حاضر و ناظر دانستن و اهمیت آن در زندگی عملی انسان‌ها، از موضوع‌هایی است بنیانی که نوع عملکرد همه ما به آن بستگی دارد. جالب آن است که این موضوع تقریباً در همه پایه‌های درس دین و زندگی آمده؛ چه مستقیم و چه غیرمستقیم. شایسته است همکاران دبیر ما برای تبیین موضوع در کلاس درس، پشتوانه و منبعی فراتر از کتاب درسی داشته باشند تا با دست پر در کلاس حاضر شوند. این مقاله شاید بتواند از عهده این کار برآید.

کلیدواژه‌ها: یاد خدا، ذکر زبانی، ذکر قلبی، ذکر موجودات عالم

□ معنای لغوی و اصطلاحی

ذکر- ذکرا و ذکراً، یعنی: به یاد آورد، یادآور شد، و دانست. ذکر به معنای متفاوتی آمده است؛ مثل شهرت، آوازه، نام نیک، حمد و ثنا، شرافت، نماز و دعا کردن، صرف محکم و با ارزش و ... [بندررگی- ۱۷۲].

بردن چیزی که هست و ما نزد او بوده‌ایم. زیرا خداوند در کریمه ۲۴ سوره کهف می‌فرماید: «و اذکر ربک اذا نسیت و قل عسی ان یهدین ربی لا قرب من هذا رشدا»: پروردگارت را یاد کن و بگو باشد که پروردگارت مرا به راهی نزدیک‌تر از این به صواب هدایت کند.

□ اهمیت ذکر خدا

ذکر خدا چه در مراحل مقدماتی مثل ذکر زبانی، و چه گامی فراتر، یعنی ذکر قلبی، و چه در درجه‌ای والا، یعنی ذکر عملی، انسان را از مرحله حیوانی جدا می‌کند و او را به مقام انسانی می‌رساند. ذکر تأثیر خارق‌العاده‌ای بر جان انسان می‌گذارد.

در آیات ۴۱ تا ۴۳ سوره «احزاب» می‌خوانیم: «یا ایها الذین آمنوا اذکروا الله ذکراً کثیراً و سبحوه بکرة و اصیلاً هو الذی یصلی علیکم و ملائکته لیخرجکم من الظلمات الی النور و کان بالمؤمنین رحیماً»: ای مؤمنین! خدا را بسیار یاد کنید و صبحگاه و شامگاه او را منزه دانید. هموست و فرشتگانش که به شما درود می‌فرستند تا شما را از تاریکی‌ها به سوی نور بیرون آورند و خدا با باور داران مهربان است.

امام صادق (ع) در تفسیر آیه «ذکراً کثیراً» می‌فرماید: «اذا ذکر العبد ربه فی الیوم مائة مرة کان ذلک کثیراً»: هرگاه بنده، پروردگار خویش را روزی صد بار یاد کند، این معنای ذکر بسیار است [محدث قمی، ۳-۲۰۰].

بدیهی است که معنی صد بار یاد کردن از خدا فقط به معنی صد بار تکبیر گفتن نیست، بلکه حداقل صد بار بدانند و یادآور شود که خدا مرا می‌بیند، من در حضور اویم و ادب حضور را باید رعایت کنم.

□ ذکر زبانی

ذکری است که در حد زبان بماند و به دل راه پیدا نکند. انسان به مصداق آن و مفهومی نیندیشد و فقط بر زبان براند. سؤال مهم این است که: «آیا ذکر زبانی به تنهایی و بدون اتصال و فهم درونی و قلبی، ارزش دارد یا نه؟»

محدث خبیر و کارشناس بزرگ احادیث، مرحوم **عباس قمی**، در کتاب پر قیمت «سفینه» نکته قابل ملاحظه‌ای در جواب این سؤال دارد: «اگر چه اصل ذکر، همان ارتباط قلبی است که به وسیله زبان ادا می‌شود و زبان وسیله‌ای برای بیان می‌گردد تا جایی که هر وقت می‌گوییم

ذکر چیزی، بلافاصله ذهن ما به سوی ذکر زبانی می‌رود، با این حال ذکر زبانی به تنهایی فایده‌ای دارد و بدون امتیاز نیست. حداقل آن است که زبان از لغوگویی و بیهوده‌سرایبی باز می‌ماند و به ذکر خدا مشغول می‌شود؛ و البته این فایده کمی نیست. با این وضع، زبان آدمی کم‌کم با یاد خدا مانوس می‌شود یا الفت پیدا می‌کند. به یاد خدا می‌شود (حتی بدون ارتباط و باور قلبی) و این به خودی خود یک ارزش است. ولی اینجا شیطان برای ضایع کردن این ارزش وارد عمل می‌شود و به او القا می‌کند که ذکر زبانی به تنهایی ارزش ندارد و آن را ترک کن!

در اینجا ذاکر باید بفهمد که همین ذکرهای زبانی خودش امتیاز خوبی محسوب می‌شود و بکوشد که به آن‌ها معرفت یابد و مفاهیم والایش را درک کند و به قلب اتصال دهد. اگر سعی کرد و نتوانست ارتباط قلبی به آن دهد، حداقل این است که همان ذکر ظاهری زبانی را ترک نکند» [محدث قمی، ۳-۲۰۹].

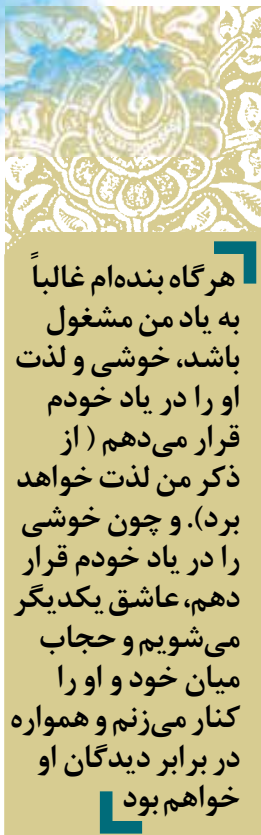
مرحوم مولی **احمد نراقی** در «معراج‌السعاده» بعضی شرایط را ذکر می‌کند که اگر ذکرها با آن‌ها همراه باشند، بهتر و پرارزش‌تر می‌شوند؛ مثلاً:

۱. ذکر در شب‌های قدر، سحرگاهان و شب و روز جمعه باشد.
۲. ذکر با طهارت ظاهری همراه باشد.
۳. ذکر رو به قبله ارزش بیشتری دارد.
۴. ذکر را بلند نگوید، مگر آن را که شرع مقدس دستور به بلندگویی داده است (خیرالذکر الخفی).
۵. کمی فکر کند که چه می‌گوید و معنی ذکر را بفهمد.
۶. خوراک حلال خورده باشد و ذکر بگوید.
۷. با دهان خوش‌بو ذکر بگوید.

□ ذکر قلبی

آن است که انسان بدانند و توجه کند، با زبان خود چه می‌گوید و دل، زبان را همراهی کند و انسان به آنچه بر زبان می‌راند، باورداشته باشد. مثلاً اگر تکبیر می‌گوید، واقعاً خدا را از همه چیز و همه کس بزرگ‌تر و با عظمت‌تر بدانند و این باور در قلب وجودی او رسوخ کرده باشد.

رسول خدا (ص) فرمود: «اگر ذاکر این‌گونه باشد، بین اهل غفلت مانند درخت سبز در میان گیاهان خشک است و او که می‌فهمد چه می‌گوید و به آن باور دارد، مانند زنده‌ای میان مردگان است.»

هرگاه بنده‌ام غالباً به یاد من مشغول باشد، خوشی و لذت او را در یاد خودم قرار می‌دهم (از ذکر من لذت خواهد برد). و چون خوشی را در یاد خودم قرار دهم، عاشق یکدیگر می‌شویم و حجاب میان خود و او را کنار می‌زنم و همواره در برابر دیدگان او خواهیم بود

امام علی (ع)
فرمود:
«ذکر الله مطردة
للسیطان»: یاد
خدا موجب طرد
شیطان است

و فرمود: «خدایم می فرماید: من همراه بندهام هستم، زمانی که به یاد من است و دو لبش برای من حرکت می کند و دلش او را همراهی می نماید.» و فرمود: «خدا به عیسی پسر مریم وحی فرمود: ای عیسی! در ذات و درونت مرا یاد کن تا در ذاتم تو را یاد کنم. دلت را برای من نرم کن تا رضایت مرا به کف آری. رضایت من به آن است که تملق کنان به سویم آیی. این گونه زنده باش و از مردگی بپرهیز.»

در نتیجه ذکر قلبی آن است که با پوست و گوشت و خون آدمی آمیخته شده باشد و دل آن را همراهی کند. پس اگر انسان در این حال ذکر خدا بگوید، همه سلول های بدنش ذاکر است و همه عالم او را همراهی و مشایعت می کنند. زیرا داشتن معرفت نسبت به چیزی، ارزش آن را چند برابر می کند.

□ ذکر عملی

آن است که در صحنه های زندگی آدمی در مقام عمل به ظهور آید و خود را بنمایاند. مثلاً اگر به زبان «الله اکبر» می گوید، در قلب مقام تکبیر را بفهمد و باور داشته باشد و در صحنه عملی زندگی خدا را بزرگ شمارد و غیر از او هیچ کس را بزرگ نداند.

پس مقام ذکر عملی، لباس زیبا و سندسی شایسته برای ذکرهای زبانی و قلبی است که به آن ها پوشانده می شود. نشانه مهم ذکر عملی آن است که انسان را از حرام خدا دور و بتواند دست انسان را از نافرمانی حق کوتاه کند در صحنه های مقدماتی گناه و سرازیری سقوط، معصیت انسان را یادآور شود و چون ترمزی انسان را از سراشیبی سقوط از انسانیت نگه دارد.

رسول خدا (ص) فرمود: «یا علی! سه چیز است که عمل به آن بر مردم سنگین و سخت است... و یاد خدا در هر حال است. ولی یاد خدا تنها به گفتن «سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر» نیست، بلکه به آن است که اگر در برابر گناهی قرار گرفت، ذکر خدا وی را از ارتکاب به حرام باز دارد و آن نافرمانی از خدا را ترک گوید [محدث قمی، ۲۰۰۳].

اصبغ بن نباته، از اصحاب بزرگ امیرالمؤمنین علی (ع) است. وی گوید: «روزی امام به من توجه فرمود و گفت: ای اصبغ! می خواهی مقامی را به تو معرفی کنم که از ذکر خدا هنگام مصیبت هم بالاتر باشد؟

عرض کردم: بله یا امیرالمؤمنین!

فرمود: یاد خدا آن هنگام که انسان مقابل حرام

قرار می گیرد، پس آن ذکر به قدری قدرت داشته باشد که بین انسان و صحنه گناه پرده و حایل شود و انسان را از زشتی در امان نگه دارد» [پیشین].

از رسول خدا (ص) شنیدم که می فرمود:

«من اطاع الله فقد ذکر الله و ان قلت صلاته و صیامه و تلاوته للقرآن و من عصی الله فقد نسی الله و ان كثرت صلاته و صیامه و تلاوته للقرآن» [المیزان عربی، ۳۴۲/۱] هر که از خدا پیروی کند، خدا را یاد کرده است؛ حتی اگر نماز و روزه و قرآن خواندنش کم باشد (فقط به نماز واجب خود اکتفا کند). و هر که خدا را معصیت کند، او را از یاد برده است؛ حتی اگر نماز و روزه و قرآن خواندنش بسیار باشد.

□ فواید ذکر

۱. آموزش گناه

والذین اذا فعلوا فاحشة او ظلموا أنفسهم ذكروا الله. (آل عمران/۱۳۵).

آنان که هر گاه کار یا عمل بد کردند یا بر خویشتن ستم روا نمودند، خدا را یاد می کنند (و آموزش می خواهند).

۲. نورانی شدن دل ها

انما المؤمنون الذین اذا ذکر الله وجلت قلوبهم (انفال/۲)

همانا مؤمنان آنانند که هر گاه خدا یاد شود، دل هایشان جلا گیرد و نورانی شود.

۳. آرامش دل و رفع اضطراب

الا بذكر الله تطمئن القلوب (رعد/۲۸)

همانا با یاد خدا دل ها آرام گیرند.

۴. برای سالم سازی قلب و دفع شیطان

امام علی (ع) فرمود: «ذکر الله مطردة للشیطان»: یاد خدا موجب طرد شیطان است [محمدی ری شهری، ۵-۲۸۴].

□ شرایط تأثیر ذکر

۱. استمداد از خداوند و دعا کردن.

شرط اساسی و بنیانی تأثیر همه اذکار ظاهری و باطنی و قلبی آن است که انسان رو به جانب حق تعالی کند و از او بخواهد که ذکرها را به جان وی راه دهد و جانش را ظرف پاک و طاهری برای فرود آمدن معانی واقعی اذکار کند، آن گاه است که روح انسان مظهر اذکار می شود.

خداوند نیز وعده داده که اگر ذکر برای من باشد آن را مایه هدایت و سعادت قرار می دهم.

- والذین جاهدوا فینا لنهدينهم سبلنا و ان الله لمع المحسنین (عنکبوت/۶۹)

و کسانی که برای به دست آوردن خشنودی ما

کوشیدند بی تردید آنان را به راه رشد و مقام قرب راهنمایی می‌کنیم و یقیناً خدا با نیکوکاران است.

۲. طهارت باطنی، فکری و عقلی

۲/۱. نیت خالص

تا نیت انسان از ذکر برای خدا خالص و پاکیزه نباشد، اذکار تأثیر چندانی در انسان ندارد. قرآن مجید کیفیت عمل را بر کمیت آن مقدم می‌کند و دربارهٔ حضرات اهل بیت (ع) که با نیتی خالص در راه خدا عمل کردند، می‌فرماید:

«انما نطعمکم لوجه‌الله لا نرید منکم جزاء و لا شکوراً» (دهر/۹): ما شما را فقط برای خشنودی خدا غذا می‌دهیم و انتظار هیچ پاداش و سپاسی را از شما نداریم.

نقطهٔ مقابل آن ریاکاری و درخواست اجر از مردم است که بسیار خطرناک محسوب می‌شود و ارزش عمل را نابود و بی‌تأثیر می‌کند.

۲/۲. تقویت قوای عقلانی

بیان کردن یک سلسله اذکار و وردها و به زبان راندن آن‌ها، اگر بدون پشتوانهٔ عقلی باشد، انسان را در مسیر حق قرار نمی‌دهد. مثلاً مداوم استغفار می‌کند، ولی با بی‌عقلی در راه گناهان قدم می‌گذارد و به دیگران اجازهٔ سوءاستفاده از خود را می‌دهد. نشانه‌های حق را می‌بیند، اما در آن‌ها تفکر نمی‌کند.

قرآن مجید انواع نعمت‌ها را می‌شمارد و در آخر آیه می‌فرماید: «فلا تعقلون؟»: آیا در این نعمت‌ها نمی‌اندیشید؟ معلوم می‌شود که در نعمت‌های خدا باید قوای عقلی را به کار انداخت و منشأ وجود آن‌ها را شناخت.

□ موانع ذکر

موانع داخلی (که از درون انسان نشئت می‌گیرد) مثل دل‌بستگی‌های دنیایی و مادی و علاقهٔ مفرط به مال و صورت‌های زیبا و خانه‌های مجلل و مقام‌های اعتباری و دروغین دنیا:

● رجال لا تلهیهم تجارة و لا بیع عن ذکر الله و اقام الصلاة و ایتاء الزکاة یخافون یوما تتقلب فیہ القلوب و الابصار (نور/۲۷): مردانی که هیچ داد و ستد و خرید و فروشی ایشان را از یاد خداوند بر پا داشتن نماز و پرداختن زکات باز نمی‌دارد، و از روزی که در آن دل‌ها و دیدگان دگرگون شوند، بی‌منا کند.

● یا ایها الذین آمنوا لا تلهکم اموالکم و لا اولادکم عن ذکر الله و من یفعل ذلک فاولئک هم الخاسرون

(منافقون/۹):

ای کسانی که ایمان آوردید اموال و اولادتان شما را از یاد خداوند باز ندارد و کسانی که چنین کنند، آنان خود زیانکارند.

۲. موانع خارجی (که از بیرون انسان به‌سوی او هجوم می‌آورند و او را از یاد خدا باز می‌دارند)

مثل ابلیس و شیاطین:

● انما یرید الشیطان ان یوقع بینکم العداوة و البغضاء فی الخمر و المیسر و یرصدکم عن ذکر الله و عن الصلاة... (مائده/۹۱): همانا شیطان می‌خواهد در پرداختن به شراب و قمار، بین شما دشمنی و کینه بیندازد و شما را از یاد خداوند و از نماز باز دارد...

● ان الذین اتقوا اذا مسهم طائف من الشیطان تذکروا...: اعراف / ۲۰۱ پرهیزگاران هر گاه خیال شیطانی عارضشان شود، یاد خدا کنند...

□ ذکر موجودات عالم

در فرهنگ قرآنی، همهٔ موجودات عالم ذکر خدا می‌گویند، اما هر کدامشان به زبان خود. این یعنی ای انسان! گمان مبر که فقط تو با خدا رابطه داری، بلکه همهٔ عالم مطیع و فرمان‌بر اویند. مبادا تواز مسیر بندگی عقب بمانی!

قرآن و تسبیح موجودات:

الف) بعضی آیات قرآن به‌طور کلی موجودات عالم را تسبیح‌گوی خدا می‌دانند؛ مثل:

● تسبیح له السموات السبع و الارض و من فیهن [اسراء/۴۴]

● یسبح لله ما فی السموات و ما فی الارض [جمعه/۱]

ب) بعضی آیات قرآن صنف و گروه معینی را در مقام ذکر بر می‌شمارند؛ از آن جمله است:

۱. ذکر ملائکه

● قالوا اتجعل فیها عن یفسد فیها و یسفق الدماء و نحن نسبح بحمدک [بقره/۳۰].

● و یسبح الرعد بحمده و الملائکة من خیفته [رعد/۱۳].

● ... و من عنده لا یتستکبرون عن عبادته و لا یتستحرون، یتسبحون اللیل و النهار لا یفترون [انبیاء/۱۹ و ۲۰].

● و تری الملائکة حافین من حول العرش یتسبحون بحمد ربهم [زمر/۷۵].

۲. ذکر کوه‌ها

- و سخرن مع داود الجبال یتسبحن [انبیاء/۷۹]

۳. ذکر پرندگان

قرآن مجید قبل از هر چیز به‌طور صریح ما را متوجه می‌کند که شما نمی‌توانید معنا و مفهوم اصلی این ذکرها و زبان موجودات عالم را بفهمید

- الم تر ان الله يسبح له من فى السماوات و الارض و الطير صافات. [نور/۴۱]

۴. ذکر رعد

- و يسبح الرعد بحمده [رعد/۱۳]
اما با توجه به همه آيات، اين سؤال مطرح می شود که ذکر موجودات چگونه است و به چه معناست؟

قبل از اينکه به طور مختصر به اين مطلب بپردازيم، بايد به اين تذکر توجه کنيم که قرآن مجيد قبل از هر چيز به طور صريح ما را متوجه می کند که شما نمی توانيد معنا و مفهوم اصلی اين ذکرها و زبان موجودات عالم را بفهميد:
- ما سميعيم و بصيريم و هشيم/ با شما نامحرمان ما خامشيم.

و ان من شىء الا يسبح بحمده و لكن لا تفقهون تسبيحهم [اسراء/۴۴]: همه موجودات عالم ذکر خدا می گویند و او را ستايش می کنند، ولی شما ذکر آن ها را نمی فهميد.

ذکر خدا، کی و کجا؟

آيا برای ذکر خدا زمان و مکان معینی قرار داده شده است؟ آداب آن چیست؟

پيش از اين در معنای اصطلاحی ذکر گفتيم که ذکر در معنای عام آن به معنی يادآوری و علم به بودن در محضر خداست. با اين تعريف، انسان همواره بايد در محضر حق باشد و نمی توان برای آن زمان مخصوصی در نظر گرفت. مگر می توان گفت که صبحگاه در ياد خدا باش ولی ظهرگاه به خود بپرداز؟

اما با نگاهی ديگر می توان گفت: اين «به ياد بودن» نمادهایی دارد که در قالب های متفاوت به ما آموزش داده شده اند. مثلاً ما همواره با خدا ارتباط داريم، ولی در شبانه روز پنج بار اين ارتباط را در قالب نماز که دستور مستقيم خدا در قرآن است، برقرار می کنيم. پس خواندن نماز (ارتباط مستقيم و بی واسطه با خدا) با ارتباط مداوم قلبی انسان با خدا منافات ندارد. همچنين انسان همواره بايد ياد خدا باشد، ولی اين ياد در قالب ذکرها يا کارهای مشخصی به ما آموزش داده شده اند. مثلاً به ما ياد داده اند که روز را به تلاش و گذران زندگی بپرداز و مقداری از شب را استراحت کن و پاسی ديگر را نيز به تسبیح و ياد خدا بگذران.

بدیهی است که اين تسبیح شبانه با يادکردن خدا در روز منافاتی ندارد و تسبیح شبانه، قالبی از

همان ياد روزانه است. با اين حال، قرآن مجيد به ما می فرمايد: گرچه گاه ذکر خدا مهم تر است، ولی سراسر زندگی انسان بايد به ياد او همراه باشد.

۱. زمان ذکر

گفتيم که ذکر، ساعت و روز معینی ندارد. قرآن برای اينکه به ما بفهماند هميشه بايد به ياد خدا باشيد،

فرموده: «و سبح بالعشي و الابكار» [آل عمران / ۴۱]:

و شامگاهان و بامدادان، او را يادآور باش.

اين صبح و شام کنایه از مداومت و هميشگی بودن تسبیح خداست. زيرا صبح و شام مرزهای ابتدا و انتهای يک روزند و گویی پروردگار به صراحت، انسان را به مداومت ذکر می خواند.

با اين حال، بعضی اوقات در شبانه روز باب رحمت حق بازتر و عنايتش وسيع تر است. در ادامه به بعضی از اين اوقات اشاره می کنيم:

الف) صبحگاه قبل از طلوع خورشيد

● و سبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس [طه/۱۲۰]

و قبل از ظهور آفتاب صبحگاه، پروردگارت را بستای.

ب) قبل از غروب خورشيد

● و قبل غروبها [طه/۱۲۰]

و قبل از غروب خورشيد (نيز پروردگارت را بستای).

ج) نیمه های شب

● يا ايها المزمّل. قم الليل الا قليلا. نصفه وانقص منه قليلا. او زد عليه و رتل القرآن ترتيلا [مزمّل/۱ تا ۴]

ای مرد جامه به خود پيچيده! شب را زنده بدار، مگر اندکی از آن را، نیمه اش يا اندکی از نیمه کم نما، يا اندکی بر آن بيفزای و قرآن را شمرده و شيوا بخوان. و يا کریمه:

و من آناء الليل فسیح [طه/۱۳۰].

و در پاس هایی از شب ياد خدا کن.

د) پس از هر نماز

فاذا قضيتم الصلاة فاذكروا الله [نساء/۱۰۳].

چون نماز را به پايان برديد، ياد خدا كنيد (و ذکر او بگويد).

صبح و شام
کنایه از مداومت و هميشگی بودن تسبیح خداست. زيرا صبح و شام مرزهای ابتدا و انتهای يک روزند و گویی پروردگار به صراحت، انسان را به مداومت ذکر می خواند

۲. مکان ذکر

آدمی در همه جا باید یاد خدا کند، ولی خدا اراده کرده است بعضی جاها مقدس باشند و ذکر خود را در آنجاها با ارزش دانسته است. این مکان‌ها عبارت‌اند از:

الف) مساجد

● و مَنْ اظلم ممن منع مساجد الله ان يذكر فيها اسمه [بقره/۱۱۴].

و کیست ستمکارتر از کسی که نگذارد نام خداوند در مساجد یاد شود؟

ب) جبهه‌های نبرد حق علیه باطل

بدیهی است رزمندگان اسلام و یاوران حق تعالی در اوج بحران‌ها و درگیری با کفر و شرک، از همه بیشتر به یاد خدا نیازمندند.

● اذا لقيتم فئة فاثبتوا و اذكروا الله كثيرا

[انفال/۴۵].

چون با گروهی از دشمن رو در رو شدید، ثابت قدم باشید و خداوند را بسیار یاد کنید.

ج/ مرقد انبیا، اولیا و امامان (ع)

خداوند اراده کرده است که مردم در خانه انبیا، اولیا و امامان او تجمع کنند و ذکر حق بگویند. این ذکر خدا در این خانه‌ها ارزش مضاعفی دارد. شاید معنای این توصیه آن باشد که توحید واقعی در مسیر توجه و محبت اولیای خدا معنای صحیح پیدا می‌کند و توسل به این مردان و زنان الهی، راه دل را برای نورانی شدن و توحیدی ماندن هموار می‌سازد.

● فی بیوت اذن الله ان ترفع و يذكر فيها اسمه يسبح له فيها بالغدو و الاصل [نور/۳۶].

(چراغ پر فروغ نور الهی) در خانه‌هایی قرار دارد که خداوند اذن فرموده است، دیوارهای آن را بالا ببرند (تا از دستبرد شیاطین و هوس‌بازان در امان باشد)؛ خانه‌هایی که نام خدا در آن‌ها برده شود و صبح و شام در آن تسبیح گویند.

د) مناسک حج بیت الله

● فاذا افضتم من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام [بقره/۱۹۸].

و چون از عرفات کوچ نمودید (بهتر است) در مشعر الحرام خداوند را یاد کنید.

شاید این دستور کنایه از آن باشد که محرم با بستن احرام دست از مادیات و دنیا شسته و به سوی معنویت و خداخواهی

روی آورده است. پس شایسته است که در این مسیر، به فکر خودخواهی، ماده‌پرستی و منفعت‌طلبی نباشد و یاد خدا بزرگ‌ترین انرژی معنوی برای ادامه حیات روحانی اوست.

□ کیفیت ذکر

در سفارش‌های اسلامی و آیات قرآن، و آنچه از دستورات رهبران عارف و آسمانی به ما رسیده، فهمیده می‌شود که ذکر زبانی باید (تا جایی که مقدور است) بی‌صدا و مخفیانه باشد و ذکر قلبی باید با حضور تام و دور از غوغای مادی و عادی انجام گیرد.

۱. حالت ذکر زبانی آرام و بی‌صدا

● واذکر ربک فی نفسک تضرعاً و خیفه و دون الجهر من القول [اعراف/۲۰۵].

و پروردگارت را در دلت به زاری و ترس و بدون بانگ برداشتن یاد کن.

از این کریمه فهمیده می‌شود، ذکر باید با زاری و خضوع و دل‌شکستگی و تمنا همراه باشد و بدون سر و صدا و ظاهرسازی انجام گیرد. شاید برای همین است که وقتی مؤمن، بهترین ذکر، یعنی «لا اله الا الله» را می‌گوید، اصلاً لبانش تکان نمی‌خورد و کسی ذکر گفتن او را نمی‌فهمد (اگرچه اگر بفهمد هم اشکالی ندارد).

۲. ذکر مأثور

واژه «مأثور» از ریشه «أثر»، در اینجا به معنی ذکر است که از ناحیه شرع مقدس آمده باشد و ساخته و پرداخته خود ما نباشد. برخی از این اذکار در قرآن مجید آمده‌اند و برخی از دستورات روایی و از متن سنت حضرات معصومین (ع) استخراج شده‌اند که البته نیاز به کارشناسی و تشخیص تخصصی دارند. با این تعریف، صادر کردن نسخه‌های خودساخته برای اذکار مختلف و تحویل به مردم، بدعت و خطرناک است و گام نهادن در مسیر سیر و سلوک باید مطابق دستور شرع مقدس و دقیقاً براساس مسیر قرآن و اهل بیت (ع) باشد.

ذکر زبانی باید (تا جایی که مقدور است) بی‌صدا و مخفیانه باشد و ذکر قلبی باید با حضور تام و دور از غوغای مادی و عادی انجام گیرد